

DOI: 10.18524/2312–6809.2019.29.180594

УДК 821.112.2.09(436)

ЗАГАДКА РОМАНУ «ПРОЦЕС» ФРАНЦА КАФКИ*Наталія Баняс, канд. філол. наук, доцент**Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II**Володимир Баняс, канд. філол. наук**Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II**baniasyv@gmail.com*

У запропонованій нижче статті розглядається один із найвідоміших літературних творів ХХ ст. — роман «Процес» австрійського письменника Франца Кафки. Виданий уже після смерті автора, твір постійно привертає увагу, причиною чого є множинність смислів, які можна знайти в текстовому полотні роману. За безмаль сторіччя від часу виходу друком літературознавці світу виробили кілька основних варіацій трактування «Процесу», з яких домінує уявлення, що цей роман — метафора життя людини новітнього часу, котра є безправною іграшкою в руках надлюдських (хоч і власноруч створених) інституцій. Натомість у наведеній статті здійснюється спроба представити іншу можливу інтерпретацію «Процесу», з метою чого акцентується завершальне речення твору.

Ключові слова: роман, вина, страх, пам'ять, людина.

Постановка проблеми. «Процес» (нім. Der Prozess), один із трьох романів австрійського письменника Франца Кафки (1883–1924), був уперше опублікований 1925 року. Праця над твором тривала кілька місяців — від серпня 1914-го по січень 1915-го. Західні дослідники справедливо зараховують «Процес» до найвидатніших та найважливіших романів літератури ХХ ст. Як і кожен твір Кафки, його перший за ліком роман містить велику кількість тем і підтем, мотивів та смислових ліній, отож не дивно, що кількість інтерпретацій постійно зростає.

Найзагальніша характеристика твору така: «Разом із «Замком» роман «Процес» складає основу літературної спадщини Франца Кафки. Сюжети обох романів складають події, що могли б відбуватися коли завгодно і де завгодно. Втім, у «Процесі» за окремими ситуаціями та обставинами вгадуються реалії австрійсько-чеського життя початку ХХ століття. Кожний епізод «Процесу» описує через зіткнення Йозефа з таємничим правосуддям зіткнення людини з силами, що перевищують її фізичні можливості та розуміння. На відміну від інших персонажів, що перебувають під процесом, Йозеф К. намагається не лише з'ясувати, які сили посягають на владу над ним, а й з вірою в те,

що ті не всесильні, що існує певна вища справедливість, чим водночас погіршує своє становище. Поки Йозеф на початку намагається домогтися справедливості від таємничих суддів, слідуючи їхнім законам, процес постає для нього замкнутим колом, у якому можливо тільки рухатися до початку. Усвідомивши марність боротьби в рамках цих законів, Йозеф сам визначає своє життя. Тому сюжет «Процесу» розвивається впродовж року, закінчуючись того ж дня, коли почався, тоді як головний герой проживає духовну еволюцію. Хоча спротив веде до загибелі, тим самим Йозеф виривається з циклу процесу і стає вільним. У фіналі він не стільки йде за своїми вбивцями, скільки сам веде їх, тріумфуючи над долею» [2, с. 167].

Синтез: три інтерпретації. Літературознавець Марія Смирнова наводить три основні трактування роману: «Перше: «Процес» — метафора людського життя. Невипадково дія починається в день народження Йозефа К., а слово «суд» співзвучне слову «доля»... З народження й аж до самої смерті людина неминуче відчуває себе об'єктом суду: її судять друзі, вороги, суспільство, а також сутність, звана Богом. Імовірно, у випадку з «Процесом» ми повинні говорити, в першу чергу, про суд над самим собою. Адже Йозефа К. не запроторюють миттєво в тюрму, а дозволяють йому жити звичним життям. В'язницю створює навколо себе він сам, постійно повертаючись до думки про процес, задихаючись від всепоглинаючого почуття провини. Вина, за Кафкою, взагалі визначає людське буття. Та й свідомість — теж. І тут уже кожному вирішувати, як оцінювати смерть героя у фіналі книги: це покарання або нагорода, позбавлення мук.

Друге трактування: Йозеф К. справді може бути злочинцем. Людям властиво робити погані вчинки й відмовлятися нести за них відповідальність. Складно повірити в те, що до тридцяти років герой не зробив нікому нічого поганого. Правда, тяжкості вчиненого ним злочину ми не знаємо: він міг убити людину, а міг розчавити муху. Будь-яку дію можна визнано злочинною — залежно від того, хто вершить над тобою суд. Із огляду на наявність у романі біблійних алюзій, Кафка явно натякає на християнські догмати. А значить, «Процес» — іще й релігійно-філософський твір.

Третє трактування: слід пам'ятати, що «Процес» був написаний на зорі Першої світової війни, коли суспільство передчувало глобальні зміни. Деякі особистості відчували причетність до цих змін, вважали себе тими, хто творить історію. Йозеф К., навпаки, пасивний,

він — маленька людина, яка бачить значно далі свого носа й у глибині душі розуміє, що історію творять безжальні, некеровані маси. Окремо взятій людині марно чинити опір цьому процесу» [3].

«Що не так» і шляхи виходу. Із трьома зазначеними інтерпретаціями погоджується [4] Стенлі Корнгольд — провідний сучасник знавець творчості Кафки, який живе й працює в США. А німецький дослідник Райнер Стах резюмує: «Один із можливих інтерпретаційних підходів полягає в тому, щоби читати роман автобіографічно. Ця теза підтверджується подібністю ініціалів — Ф. К. і Й. К. Письменник, співвітчизник Кафки Еліас Канетті зазначає, що інтенсивно деталізований опис судової системи натякає на роботу Кафки як адвоката страхування. Однак філософ Теодор Адорно має протилежну думку. За його словами, випробування не розповідає історію індивідуальної долі, а містить широкомасштабні політичні аспекти, і їх можна прочитати як бачення, що передбачає нацистський терор. Натомість німецький літературознавець Клаус Хебель пропонує синтез цих двох позицій і демонструє, що переговорна стратегія, яку використовує бюрократична судова система під час процесу деморалізації К., нагадує недоліки судової системи Австро-Угорської імперії. Впродовж роману стає очевидним, що К. і суд не стикаються один із одним як окремі сутності, але переплітаються. Це переплетення між К. та судовою системою все більше посилюється протягом твору. До кінця випробування К. розуміє: все, що відбувається, впливає з його внутрішнього «Я» і є результатом почуття провини й фантазії покарання. Варто також згадати казковий компонент подій: як у сні, внутрішній і зовнішній світ К. змішуються. Можна зробити перехід від фантастично-реалістичного рівня до алегорично-психологічного; навіть робоче середовище К. все більше підринається фантастичним, казковим світом. За словами друзів Кафки, він кілька разів гучно сміявся, читаючи книгу. Таким чином можна шукати гумористичні аспекти в «Процесі», незважаючи на його темний і серйозний зміст» [5].

Нам здається, що найближче до істини підійшов науковець К. Хебель. Його тлумачення ми й спробуємо розвинути.

Четверта інтерпретація. Метою цієї статті є представлення ще одного варіанту інтерпретації роману: на нашу думку, ключ до розгадки — останнє речення твору.

Отже, фінальний епізод «Процесу»: «Але на горлянку К. уже лягли руки одного добродія, тим часом як другий глибоко вгородив ножа

йому в серце і двічі прокрутив його там. Гаснучим зором К. іще бачив, як чоловіки, над самим його обличчям притулившись один до одного щоками, спостерігали його смерть. **«Немов собаку!»** — обурився К., **сором, здавалось, мав пережити і його** (виділення наше. — В. Б., Н. Б.)» [1, с. 238].

Будь-який читач після останнього речення роману обов'язково замислиться, помітивши очевидну суперечність: якщо Йозеф К. «проживає духовну еволюцію», «виривається з циклу процесу і стає вільним», «не стільки йде за своїми вбивцями, скільки сам веде їх, тріумфуючи над долею»; якщо головний герой твору є метафорою людини, котру перемелюють історично-суспільні жорна, чому він помирає «немов собака», а сором від такої смерті «мав пережити і його»?

Цю суперечливість найчастіше пояснюють специфікою художнього світу Кафки: мовляв, у нього кожен твір «дивний» і багатий на всілякі «дивацтва». Втім, простий ланцюжок логічних умовиводів покаже, що річ не в тім.

У вищенаведеній цитаті М. Смирнової вказано: «Із огляду на наявність у романі біблійних алюзій, Кафка явно натякає на християнські догмати». Це не зовсім так: для австрійського письменника християнська тематика (в т.ч. теологія), радше, чужа: Франц був євреєм із походження й іудеєм за віросповіданням; глибинний зв'язок із іудаїзмом він переніс через усе життя (звертаємо увагу, наприклад, на його етюд «У нашій синагозі»).

Взявши до уваги цей аспект, зробимо наступний крок: вина у Біблії (насамперед у Старому Заповіті) є наслідком Первородного Гріха, інакше кажучи — це спогад про найперший злочин людини й архетипна пам'ять про нього. Комплекс вини — не прокляття, а благо: пам'ятаючи свої помилки, людина може адекватно будувати взаємини зі світом.

Імовірно, в цьому ключ до розуміння «Процесу» — роману про пам'ять та наслідки її втрати.

Йозеф К. напевно вчинив злочин — це, наприклад, підтверджує те, що впродовж усього твору він не заперечує звинувачення. Проблема в тому, що він забув про вчинений гріх, так і не зумівши згадати всього. Тому його смерть ганебна: пам'ять є частиною свідомості, а остання — єдине, що відрізняє людей від тварин; єдине, що, власне, робить нас людьми. Отже, той, хто втратив пам'ять, ніби перестає бути людиною, перевтілюючись у тварину або навіть у комаху.

Висновки. Отже, бачимо, що творчість Кафки, як і будь-якого знакового митця-новатора, багата на численні смислові пласти, які провокують множинність потрактувань. Не виняток і роман «Процес» — один із трьох великих прозових творів у його доробку. Загадковість твору не вирішена посьогодні, а суперечки довкола окремих аспектів часто виростають у цілі дослідження [4].

Однією з можливих причин такої полісемантичності твору є те, що він був опублікований по смерті автора й, імовірно, без остаточної редакції оного. Відомо, що Кафка заповідав знищити майже всі свої твори, в т.ч. «Процес». Очевидно, що він у чомусь був незадоволений ним отою, як логічно припустити, роман не був завершений.

У світовому літературознавці закріпилися три основні тлумачення «Процесу», які зводяться до однієї лінії: ліричний герой став жертвою несправедливого світу, непереборних обставин, які змушували його повсякчас відчувати незаслужений комплекс вини. Натомість ми запропонували четвертий варіант тлумачення, згідно з яким увесь розвиток сюжетної лінії роману Франца Кафки є інтерпретацією біблійної історії Гріхопадіння людини, а також пов'язаного з цим комплексу вини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кафка. Ф. Процес / пер. з нім. П. Тарашука; художник-оформлювач Б. Бублик. Харків: Фоліо, 2005. 239 с. (Світова літ.).
2. Кеба Д. О. Специфіка сюжету в романах Ф. Кафки: подія у структурі тексту. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2013. Вип. 32(1). С. 166–170.
3. Смирнова М. Какой смысл произведения и концовки Франца Кафки «Процесс»? *Умные ответы*. 2019. 28 апр. URL: <https://thequestion.ru/questions/38593/kakoi-smysl-proizvedeniya-i-koncovki-franca-kafki-process>
4. Corngold S. Franz Kafka: The Necessity of Form. Cornell University Press. 1988. P. 704–708.
5. Stach R. Die Jahre der Entscheidungen (Kafka). Gebundenes Buch-19, 2002. P. 71–79.

ЗАГАДКА РОМАНА «ПРОЦЕСС» ФРАНЦА КАФКИ*Наталія Баняс*, канд. філол. наук, доцент

Закарпатський венгерський інститут ім. Ференца Ракоці II

Владимир Баняс, канд. філол. наук

Закарпатський венгерський інститут імені Ференца Ракоці II

В предлагаемой ниже статье рассматривается одно из самых известных литературных произведений XX века — роман «Процесс» австрийского писателя Франца Кафки. Изданное уже после смерти автора, произведение постоянно привлекает внимание, причиной чего является множественность смыслов, которые можно найти в текстовом полотне романа. Спустя без малого столетия со времени выхода в свет литературоведы мира выработали несколько основных вариаций трактовки «Процесса», из которых доминирует представление, что этот роман — метафора жизни человека нового времени, который является бесправный игрушкой в руках сверхчеловеческих (хотя и собственноручно созданных) институций. Тем не менее в предлагаемой статье осуществляется попытка представить другую возможную интерпретацию «Процесса», с целью чего акцентируется завершающее предложение произведения.

Ключевые слова: роман, вина, страх, память, человек.

THE RIDDLE OF THE NOVEL «THE PROCESS» BY FRANZ KAFKA*Nataliya Baniyas*, Candidate of Philology, associate professor

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

Volodymyr Baniyas, Candidate of Philology

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

The following article discusses one of the most well-known literary works of the 20th century — a novel the «Process» by Austrian writer Franz Kafka. Released after the death of the author, the book constantly attracts attention, the reason for which is the plurality of meanings, which can be found in the text canvas of the novel. For almost a century from the time of publication, the world of literary critics has produced several basic variations of the «Process» interpretation. The premise is that this novel is the metaphor for human life of modern times, where human been is a dispensable toy in the hands of superhuman (albeit self-created) institutions. Instead, this article attempts to introduce another possible interpretation of the «Process», in order to emphasize the final sentence of the book. It looks like this: «But on the throat of K. have already laid hands of one virtue, while the second deeply fenced the knife in his heart and twisted it around there. «It's like a dog» K outraged, the shame, it seemed, had to survive and him». Probably, this is a key to understanding the «Process» — the novel about memory and the consequences of its loss. Josef K. committed the crime (for example, confirms that throughout the whole work he does not deny the charge), the problem is that he forgot about the sin committed, and failed to remember everything. Therefore, his death is shameful: memory is part of con-

sciousness, and the latter is the only thing that distinguishes people from animals; the only thing that actually makes us human beings. He who has lost his memory, as if he ceases to be a person, transforming himself into an animal or even an insect. So, in the world of literary studies, three main interpretations of the «Process» have been established: they are reduced to one line — the lyrical hero became a victim of the unfair world. Instead, we proposed a fourth version of the interpretation according to which the entire development of Franz Kafka's story line is an interpretation of the biblical history of the Fall of Man plus the associated complex of fault.

Key words: *novel, fault, fear, memory, man.*

REFERENCES

1. Kafka, F. (2005), *Prozess* [Process]. Per. z nim. P. Taraschuka; khudozhnyk-oformliuvach B. Bublyk. Kharkiv: Folio. 239 s. [in Ukrainian]
2. Keba, D. O. (2013), *Specyfika siuzhetu v romanakh F. Kafky: podija u strukturi textu* [The specificity of plot in Kafka's novels : the action in the structure of text]. *Naukovi praci Kamjanec-Podilskoho nacionalnoho universytetu im. Ivana Ohijenka*. Filolohichni nauky. Vyp. 32(1). S. 166–170.
3. Smirnova, M. (2019), *Kakoy smysl proizvedeniya i kontsovki Frantsa Kafki «Protse»?* [What the meaning of the main story and the ending of Franz Kafka's «Process»] [<https://thequestion.ru/questions/38593/kakoi-smysl-proizvedeniya-i-koncovki-franca-kafki-process>]. *Umnyye otvety*. 28 April.
4. Corngold, Stanley (?). *Franz Kafka: The Necessity of Form*. Cornell University Press. P. 704–708.
5. Stach, Reiner (2002), *Die Jahre der Entscheidungen (Kafka)*. Gebundenes Buch-19. P. 71–79.

Стаття надійшла до редакції 16 травня 2019 р.